

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Плахотнікова Лариса Олександрівна

УДК 378:338.24.021.8

**ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ РЕФОРМУВАННЯ
ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЇ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

**Спеціальність 08.09.01 – Демографія, економіка праці, соціальна
економіка і політика**

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Київ – 2006

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Трансформаційні процеси в Україні, що зумовлені формуванням нової соціально-економічної системи, одночасно зазнають впливу процесів глобалізації та переростання індустріального суспільства в інформаційне. Важливою умовою такої широкомасштабної перебудови нашої країни є модернізація вітчизняної системи вищої освіти, необхідність якої продиктована зростаючим значенням її для економіки України. Адже серед сучасних чинників розвитку суспільства на перший план виходить людський капітал, якісною характеристикою якого є рівень знань, що стає ключовим елементом у забезпеченні постіндустріального розвитку будь-якої країни.

Тому стабілізація та подальше соціально-економічне зростання України багато в чому залежать від якісної підготовки спеціалістів, рівень знань яких забезпечить виробництво продукції, конкурентоспроможної на світовому ринку, сталий розвиток країни тощо. Неодмінною умовою забезпечення такого інтелектуального рівня в Україні є відповідність вітчизняної системи вищої освіти сучасним економічним умовам українського суспільства, які можуть сприяти або гальмувати її розвиток. Ці умови мають неоднозначний вплив на розвиток системи вищої освіти і потребують постійного дослідження взаємозв'язків між економічною трансформацією та системою вищої освіти. Отже, для прийняття адекватних рішень та ефективного процесу реформування системи вищої освіти важливо постійно враховувати зміну економічних умов.

Огляд вітчизняної економічної літератури засвідчив, що в роботах українських учених О.Грішнєвої, М.Долішнього, Г.Дмитренка, С.Злупка, І.Каленюк, І.Кравченко, В.Куценко, Е.Лібанової, О.Макарової, В.Новікова, В.Онїкієнка, І.Петрової, С.Пирожкова, А.Чухна та ін. наголошується на тому, що серед чинників соціально-економічного зростання важливу роль відіграє освіта, яка визначає якість людського капіталу. Також слід зазначити, що наукові роботи вчених СРСР і ближнього зарубіжжя, серед яких роботи С.Струмліна, В.Жаміна, Г.Волкова, Г.Єгіазаряна, С.Костаняна, В.Корчагіна, А.Чупронова, Н.Янжули, Я.Янжули, Л.Гаврищева, К.Воробйова та ін., мали суттєвий вплив на дослідження обраної теми.

Серед зарубіжних авторів, праці яких присвячені взаємовпливу якості людських ресурсів і соціально-економічних процесів розвитку суспільства, треба відзначити Е. Дюркгейма, М.Вебера, Т.Парсона, Д.Белла, П.Друкера, Г.Беккера, Дж.Гелбрейта, Е.Тофлера та ін.

Недостатність цілісних системних досліджень проблем функціонування системи вищої освіти з урахуванням складних процесів соціально-економічних трансформацій в нашій країні і світових тенденцій розвитку суспільства, обмежена

кількість праць з дослідження соціально-економічних умов реформування системи вищої освіти визначили вибір теми даної дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до Державної програми розвитку вищої освіти в Україні на 2005-2007 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 08.09.2004 р. № 1183, і проектів Концепції та Державної програми розвитку освіти в Україні на 2006-2010 роки.

Дослідження безпосередньо пов'язане з планом наукових робіт Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за програмою “Демографія та проблеми людського розвитку” (номер державної реєстрації 0103U005822) і виконане в руслі основних напрямів наукових досліджень згідно з планами Київського національного університету культури і мистецтв, зокрема за темами: “Актуальні проблеми культури, мистецтва і освіти”, “Актуальні проблеми економічного розвитку соціально-культурної сфери”.

Мета дослідження полягає у розробці теоретико-методологічних засад створення економічних умов реформування вищої освіти в період трансформації економіки України.

Відповідно до цієї мети в дисертації поставлені та вирішувались такі завдання:

- здійснити теоретико-методологічне обґрунтування впливу економічних умов на розвиток та реформування системи вищої освіти;
- дослідити структуру та складові економічних умов реформування системи вищої освіти;
- визначити економічні фактори розвитку системи вищої освіти в умовах трансформації економіки;
- здійснити комплексний аналіз взаємозв'язку між трансформацією національної економіки України та реформуванням системи вищої освіти;
- проаналізувати зміни у фінансуванні системи вищої освіти в період формування ринкових відносин;
- виявити основні тенденції підготовки спеціалістів у сучасних умовах України;
- розробити напрями удосконалення умов фінансування системи вищої освіти;
- обґрунтувати концептуальні засади розвитку системи вищої освіти в умовах змін.

Об'єктом дослідження є економічні умови реформування системи вищої освіти України у процесі соціально-економічних перетворень.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні аспекти дослідження економічних умов реформування вищої освіти України.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дисертаційної роботи є сучасні досягнення економічних та соціальних наук з питань реформування економіки в трансформаційних умовах, положення теорії економічного зростання, теорії людського капіталу та раціонального використання ресурсів, дослідження економіки вищої освіти, теоретичні концепції розвитку освіти українських та зарубіжних учених.

У дисертації застосовані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема, метод наукового абстрагування та системного підходу (при дослідженні взаємовпливу та взаємозв'язку суспільної системи й розвитку системи вищої освіти), метод аналізу (при визначенні позитивних та негативних наслідків впливу глобальних трансформацій та сучасних умов українського суспільства на розвиток системи вищої освіти), класифікації (при визначенні макро- та мікроекономічних факторів, що опосередковано та безпосередньо впливають на розвиток вищої освіти). Крім того, застосовувалися і такі методи: порівняльно-економічний, статистичний, соціологічний (при аналізі та прогнозуванні стану матеріально-технічної бази залежно від рівня фінансування вищих навчальних закладів та зміни контингенту студентів, попиту ринку праці на певну спеціальність), метод наукового передбачення та прогнозування (при визначенні напрямів розвитку вітчизняної системи вищої освіти).

Інформаційною базою дисертаційної роботи є законодавчі та нормативно-правові акти України, Укази Президента України, матеріали Міністерства освіти і науки України, економіко-статистичні матеріали Державного комітету статистики, архівні матеріали Міністерства культури і туризму України, монографічні праці вчених та наукові публікації з проблем розвитку вищої освіти та процесів соціально-економічної трансформації, довідкова література.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

вперше:

- обґрунтовано комплексний теоретико-методологічний підхід до дослідження взаємозв'язку трансформації економічних умов та системи вищої освіти в Україні, який має різні ступені впливу на реформування системи вищої освіти і полягає у взаємодії зовнішніх, загальнодержавних та внутрішньосистемних економічних умов;

- сформульовано комплексне поняття “економічні умови реформування системи освіти”, що визначається як сукупність параметрів, які характеризують якість і спосіб існування економічних відносин для системи певного рівня (вищий навчальний заклад, вища освіта регіону, держави тощо) і зумовлюють потребу прогресивних перетворень, нововведень шляхом державного регулювання внутрішніх процесів цієї системи з метою її ефективного функціонування;

удосконалено:

- сутність поняття “система вищої освіти”, яке визначено як комплекс елементів і структур вищої освіти, що утворюють певні організаційно-економічні системи, метою функціонування яких є організація та забезпечення процесу передачі знань (інформації) людині для її навчання, виховання, просвіти з досягненням нею певного освітньо-кваліфікаційного рівня;

- підходи щодо класифікації економічних факторів функціонування системи вищої освіти, які визначені на індивідуальному, мікроекономічному та макроекономічному рівнях і передбачають їх взаємовплив і взаємозв’язок;

набули подальшого розвитку:

- комплексне дослідження взаємодії трансформаційних процесів економіки України та системи вищої освіти, на підставі якого виявлено взаємовплив між зміною економічних умов та фінансуванням вищої освіти, зокрема, зміною динаміки ВВП, видатками державного бюджету на освіту тощо та відповідним рівнем фінансування системи вищої школи;

- напрями удосконалення фінансування вищої освіти в умовах змін, зокрема розміщення державного замовлення між вищими навчальними закладами на тендерних умовах шляхом визначення їх рейтингу, удосконалення системи кредитування навчання у вищих навчальних закладах, а також обґрунтування необхідності розширення вищими навчальними закладами способів залучення додаткових джерел фінансування, що передбачають, зокрема, заохочення бізнес-структур через розробку системи податкових пільг та прийняття законів про благодійництво, меценатство, спонсорство тощо;

- концептуальні засади розвитку системи вищої освіти в напрямі соціально-орієнтованого ринкового, інноваційного та євроінтеграційного курсу економіки України, що обумовлює постановку та вирішення відповідних завдань перед системою вищої освіти.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані й обґрунтовані в дисертації наукові положення і практичні рекомендації є основою для розв’язання теоретичних і практичних проблем системи вищої освіти та підвищення ефективності функціонування вищих навчальних закладів, зокрема у сфері культури.

Окремі результати роботи використані Міністерством освіти і науки України при розробці Державної програми розвитку вищої освіти України на 2005-2007 роки та проектів Концепції і Державної програми розвитку освіти в Україні на 2006-2010 роки (довідка №14/18.2-2557 від 16.11.05).

Матеріали дослідження і рекомендації автора щодо використання додаткових джерел фінансування вищим навчальним закладом були застосовані планово-

фінансовим відділом Київського національного університету культури і мистецтв при розробці програми “Платних послуг на 2005 – 2006 навчальний рік” (довідка №1255 від 16.09.05).

Сформульовані в дисертації теоретичні положення та методичні підходи були використані при викладанні окремих розділів навчальних курсів: “Основи економічної теорії”, “Економіка соціально-культурної сфери”, “Управління соціально-культурною сферою”, методичних рекомендаціях, типових і робочих програмах для підготовки фахівців-економістів за напрямом “Менеджмент організацій” (довідка № 1230 від 13.09.05).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою автора, в якій здійснено наукове дослідження впливу економічних умов на процес реформування системи вищої освіти в умовах трансформації соціально-економічної системи України, розроблено пропозиції щодо удосконалення фінансування та підготовки фахівців у сучасних умовах з урахуванням процесів глобалізації та євроінтеграції.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати роботи обговорювались на V міжнародній науково-практичній конференції “Теорія і практика перехідного періоду до ринку: економіко-правовий, міжнародний, інформаційно-технологічний та освітньо-науковий аспект” (м. Сніна, Словаччина, 12-15 березня, 2003), Всеукраїнській науково-методичній конференції “Економічні проблеми адаптації та розвитку вищої школи в умовах ринку” (м. Алчевськ, 30-31 жовтня, 2003), міжнародній науково-теоретичній конференції “Освіта як фактор забезпечення стабільності сучасного суспільства” (м. Тернопіль, 26 березня, 2004), Всеукраїнській науковій конференції “Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку в умовах ринкових перетворень” (м. Харків, 16-17 квітня, 2004).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 9 одноосібних наукових працях загальним обсягом 2,5 д.а., з них 3 опубліковано у наукових фахових виданнях.

Обсяг та структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 163 сторінки комп’ютерного тексту, у тому числі 25 таблиць на 29 сторінках, з них 4 займають 11 повних сторінок, 14 рисунків, з них 6 займають 5 повних сторінок, 10 додатків. Список використаних джерел містить 180 найменувань на 15 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі “Теоретико-методологічні основи дослідження економічних умов реформування вищої освіти” містяться науково обґрунтовані положення щодо теоретико-методологічного дослідження економічних умов реформування системи вищої освіти, які дозволяють визначити основні практичні проблеми реформування вищої школи та напрями їх розв’язання.

Теоретико-методологічні основи дослідження економічних умов реформування системи вищої освіти дають підстави стверджувати, що пошук нової парадигми системи вищої освіти пов’язаний з новими економічними умовами, які зумовлюють розвиток та реформування цієї системи.

Причинно-наслідковий зв’язок між економічним розвитком та рівнем освіти суспільства простежується на різних соціально-економічних етапах. У контексті історичного розвитку цей взаємозв’язок можна визначити, спираючись на концепції постіндустріального суспільства, які поділяють історичний розвиток суспільства на три послідовні стадії – традиційне, індустріальне та постіндустріальне – і визначають певний освітній рівень населення на кожній з цих стадій. Зміни економічних умов спричиняють формування нової моделі функціонування вищої освіти. Ефективність взаємодії економічної системи та системи вищої освіти на сучасному етапі визначає процес реформування кожної із зазначених систем.

Вирішення питання реформування вітчизняної системи вищої освіти на сучасному етапі ускладнюється впливом трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні. У сукупності політичних, правових, національних, культурних, соціальних, економічних, міжнародних умов, які відповідним чином змінюють її внутрішнє середовище, найвагомішими для системи вищої освіти та найбільш залежними від неї є економічні. Адже, з одного боку, економічні умови можуть прискорювати або гальмувати розвиток вищої освіти, а з іншого – система вищої освіти може прискорювати або гальмувати трансформацію економіки.

При дослідженні економічних умов реформування системи вищої освіти було визначено комплексне поняття “економічні умови реформування системи вищої освіти” як сукупність параметрів, які характеризують якість і спосіб існування економічних відносин для системи певного рівня (вищий навчальний заклад, вища освіта регіону, держави тощо) і зумовлюють необхідність прогресивних перетворень, нововведень шляхом державного регулювання внутрішніх процесів цієї системи з метою її ефективного функціонування.

Вища освіта є відкритою системою із комплексом взаємопов’язаних між собою елементів і структур – сукупністю органів управління в галузі вищої освіти та вищих навчальних закладів різних форм власності, що утворюють певні

організаційно-економічні системи і метою функціонування яких є організація та забезпечення процесу передачі знань (інформації) людині для її навчання, виховання, просвіти з досягненням нею певного освітньо-кваліфікаційного рівня. Таке визначення зумовлює певні особливості у розкритті поняття “економічні умови реформування системи вищої освіти” і означає сукупність параметрів, які характеризують якість і спосіб певних економічних відносин, викликаючи зміни в організаційно-економічній системі вищих навчальних закладів, у відносинах з органами управління, системі формування та нагромадження знань, методах їх передачі та виховання, структурі освітньо-кваліфікаційних рівнів тощо.

Економічні умови реформування системи вищої освіти можуть бути зовнішні і внутрішні (схематично представлені на рис.1). Внутрішні економічні умови системи вищої освіти поділяються на економічні умови на рівні держави та внутрішньосистемні.

Для поглибленого наукового аналізу економічних умов структуровані, класифіковані та обґрунтовані економічні фактори функціонування системи вищої освіти. До них віднесено такі:

- макроекономічні (на рівні держави) – державне управління системою вищої освіти, валовий внутрішній продукт (ВВП), структурна перебудова економіки, розвиненість ринкової інфраструктури, загальний рівень техніки і технології, розвиток підприємницької діяльності, загальний рівень доходів населення, формування державного бюджету та податкова система, демографічна структура населення, інновації, економічна глобалізація;

- мезоекономічні (на рівні системи вищої освіти) – маркетингова політика вищих навчальних закладів, конкуренція вищих навчальних закладів, розвиток ринку освітніх послуг;

- мікроекономічні (на рівні вищого навчального закладу) – рівень державного фінансування вищого навчального закладу та додаткові джерела фінансування, матеріально-технічний стан вищого навчального закладу, рівень професійної підготовки професорсько-викладацького складу, структура спеціальностей вищого навчального закладу, суб’єктивний фактор керівника закладу;

- індивідуальний рівень (особистісні) – рівень власного доходу (заробітна плата, трансфертні платежі), очікування зростання доходів від підвищення освітнього рівня, власна конкурентоспроможність на ринку праці.

Таким чином, створена у першому розділі теоретико-методологічна основа визначення економічних умов реформування системи вищої і є підґрунтям для аналізу самої системи вищої освіти та розробки напрямів, пропозицій і рекомендацій удосконалення умов її функціонування.

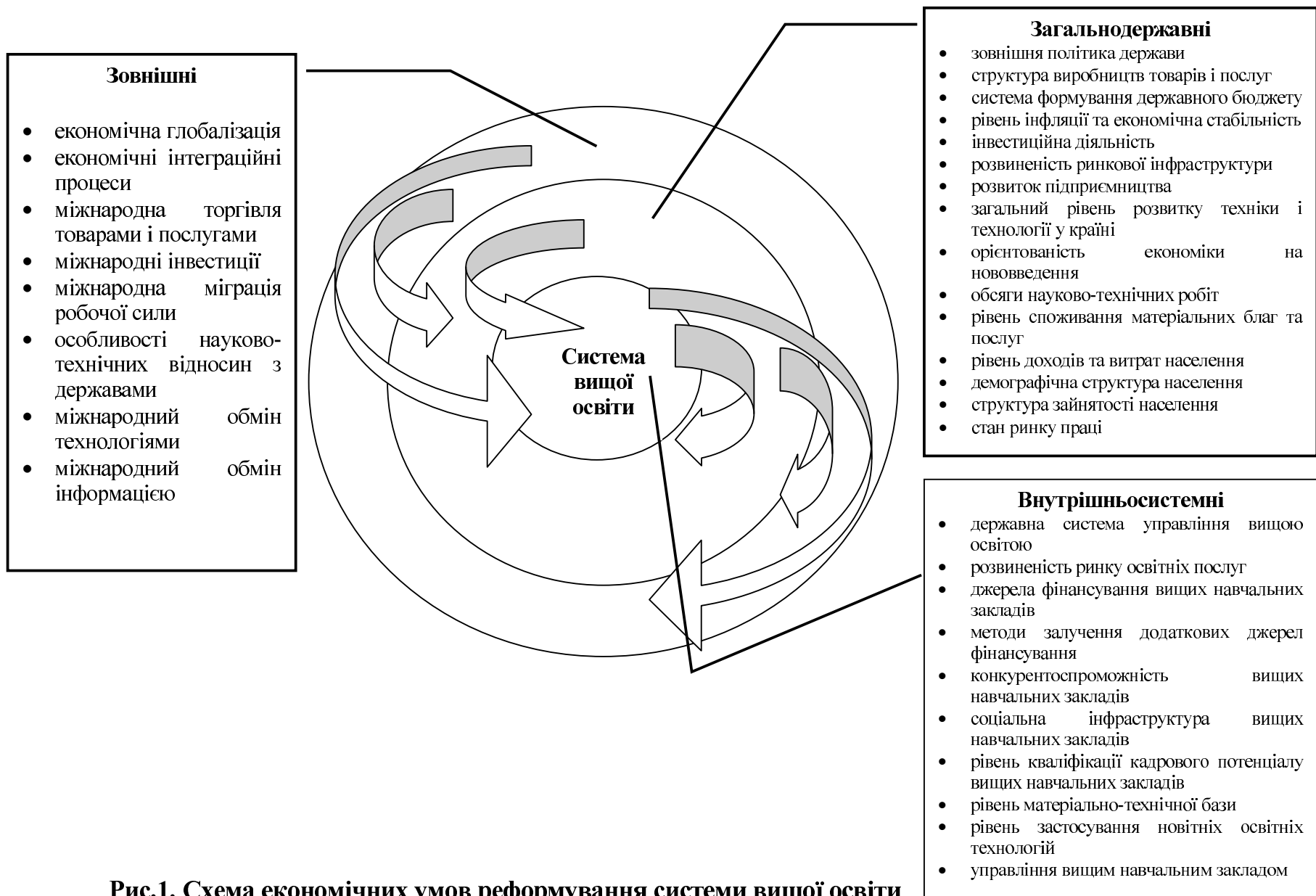

Рис.1. Схема економічних умов реформування системи вищої освіти

У другому розділі “Зміни системи вищої освіти в сучасних умовах розвитку економіки України” визначено особливості сучасного стану системи вищої освіти в Україні в умовах змін, викладено основні результати дослідження умов фінансування вищої освіти та з’ясовано характерні тенденції у підготовці фахівців з вищою освітою.

Досліджуючи процес впливу трансформації економіки України на систему вищої освіти, можна зазначити, що сучасні умови її розвитку і реформування є надзвичайно складними, конфліктогенними й суперечливими. З одного боку, відбувається значний тиск внутрішніх умов системної трансформації українського суспільства, а з другого – зовнішніх інтеграційних та глобалізаційних процесів.

Намагання інтегруватися у світову систему економічних відносин зумовили більшу відкритість економічної системи нашої країни та зміни внутрішніх економічних умов. Про це свідчать зростаючі обсяги торгівлі товарами і послугами, експорт-імпорт яких з 1996 - 2004 роки зріс майже у 2,2 рази. У структурі імпорту послуг переважають транспортні, туристичні, будівельні, страхові, фінансові, комп’ютерні послуги та послуги зв’язку, обсяги яких за 1996 - 2004 роки зросли майже у 6,6 рази і підтверджують зростаюче значення наукомісткої продукції, визначаючи потребу у висококваліфікованих фахівцях.

Євроінтеграційні процеси та відкритість соціально-економічної системи України, що вплинули на потребу внутрішнього ринку праці і викликали позитивні зміни в структурі спеціальностей системи вищої освіти, в обсягах підготовки фахівців тощо, мають і негативний вплив на її розвиток. Небезпеку тут становить еміграція осіб вищої кваліфікації, що призводить до погіршення кадрового потенціалу вищої школи. Окрім того, процес міграції “інтелекту” посилюється внутрішніми економічними умовами, для яких характерні безробіття серед висококваліфікованих спеціалістів, низька оплата праці, високий рівень майнового розшарування. Незважаючи на те, що протягом останніх п’яти років спостерігається зменшення чисельності фахівців вищої кваліфікації, які виїхали за межі України (за офіційною статистикою у 2000 році виїхали 151 доктор і кандидат наук, а у 2004 році ця кількість становила 87 осіб), відтік “інтелекту” знижує конкурентоспроможність власної економіки, обмежує перспективи розвитку інтелектуального і фізичного потенціалу суспільства та свідчить про неефективне використання державних коштів, витрачених на освіту.

Дослідження впливу внутрішніх умов соціально-економічної трансформації на реформування системи вищої освіти дало можливість визначити такі основні проблеми вищої школи: незадовільний рівень фінансування, брак капітальних видатків для оновлення матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів, надвиробництво фахівців за певними спеціальностями та зниження якості

навчання, безробіття серед випускників вищих навчальних закладів. Це підтверджує дослідження взаємозв'язків показників, що характеризують бюджетні витрати на сферу вищої освіти, обсяги випуску вищими навчальними закладами фахівців та потребою ринку праці в них. У розв'язанні кожної із зазначених проблем найголовнішу роль відіграє рівень фінансування системи вищої освіти.

На основі здійсненого комплексного аналізу було з'ясовано, що обсяг фінансування залежить від таких факторів: рівня ВВП, розмірів доходів населення, податкового законодавства, способу формування державного бюджету, обсягів державного замовлення на підготовку фахівців, рівня акредитації вищого навчального закладу, попиту споживачів на ринку освітніх послуг, обсягів прийому студентів-контрактників, спонсорської допомоги, проведення науково-дослідних робіт у межах вищого навчального закладу на отримання грантів для здійснення інноваційних проектів, конкурентоспроможності вищого навчального закладу, суб'єктивного фактору керівника вищого навчального закладу тощо.

На основі емпіричного аналізу архівних даних щодо фінансування вищих навчальних закладів сфери культури Міністерством культури і туризму України доведено необхідність розширення та залучення додаткових джерел фінансування, оскільки існує незбалансованість між обсягами державних фінансових ресурсів та об'єктивними потребами вищих навчальних закладів (рис.2).

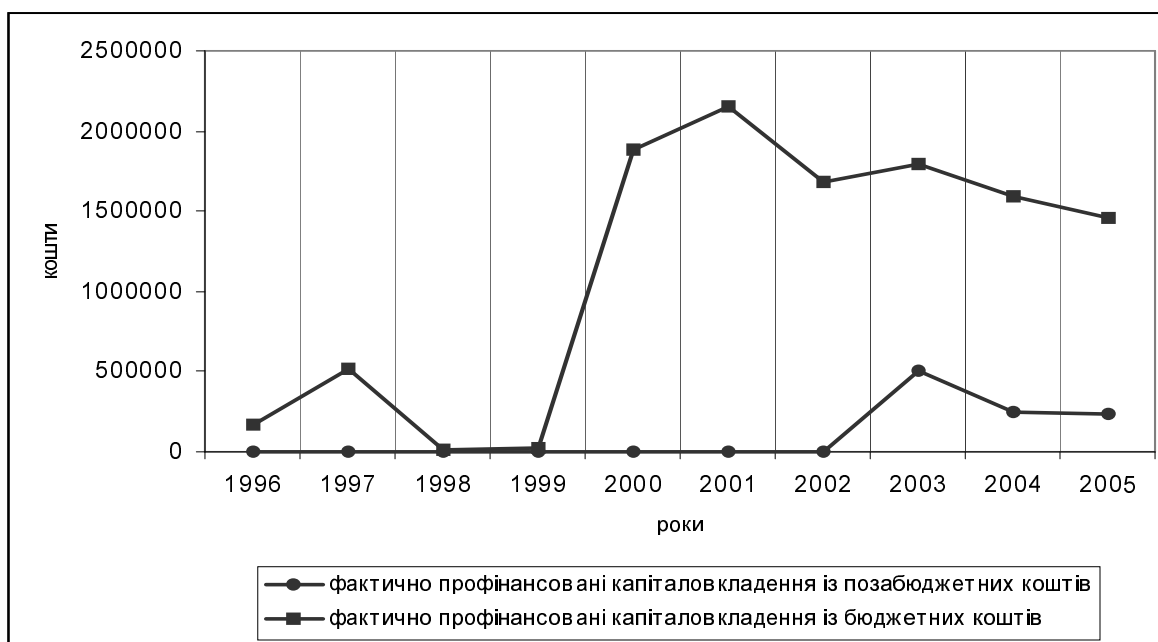

Рис. 2. Динаміка капіталовкладень з різних джерел фінансування (на прикладі вищих навчальних закладів сфери культури) у 1996-2005 рр.

Проблема фінансування вищої освіти зумовлюється особливістю управління фінансами вищої школи, яка характеризується розпорошеністю цієї функції між різними відомствами України (Міністерство фінансів, Міністерство праці та

соціальної політики України, Міністерство економіки, Міністерство освіти і науки, Міністерство культури і туризму України). Це ускладнює формування бюджетних видатків для потреб вищих навчальних закладів. Залучення ж додаткових коштів вищими навчальними закладами дає змогу самостійно задовольнити такі фінансово-економічні потреби, як матеріальне стимулювання своїх працівників, удосконалення матеріально-технічної бази вищого навчального закладу тощо, що впливає на систему соціально-психологічних та економічних мотивацій усіх учасників навчально-виховного процесу і на результати їх діяльності.

Зміна системи фінансування вищих навчальних закладів, в основу якої покладено стимулювання державою позабюджетних надходжень (кошти фізичних і юридичних осіб) до вищих навчальних закладів, викликало ряд проблем. Їх причиною стало намагання вищими навчальними закладами оптимізувати рівень фінансування шляхом збільшення кількості студентів і за державним замовленням, і за контрактом (рис.3). Унаслідок цього знижуються вимоги до абітурієнтів на вступних іспитах та подальшому навчанні, оскільки на сучасному етапі кількість студентів, а не якість їх підготовки, визначає рівень фінансування вищого навчального закладу.

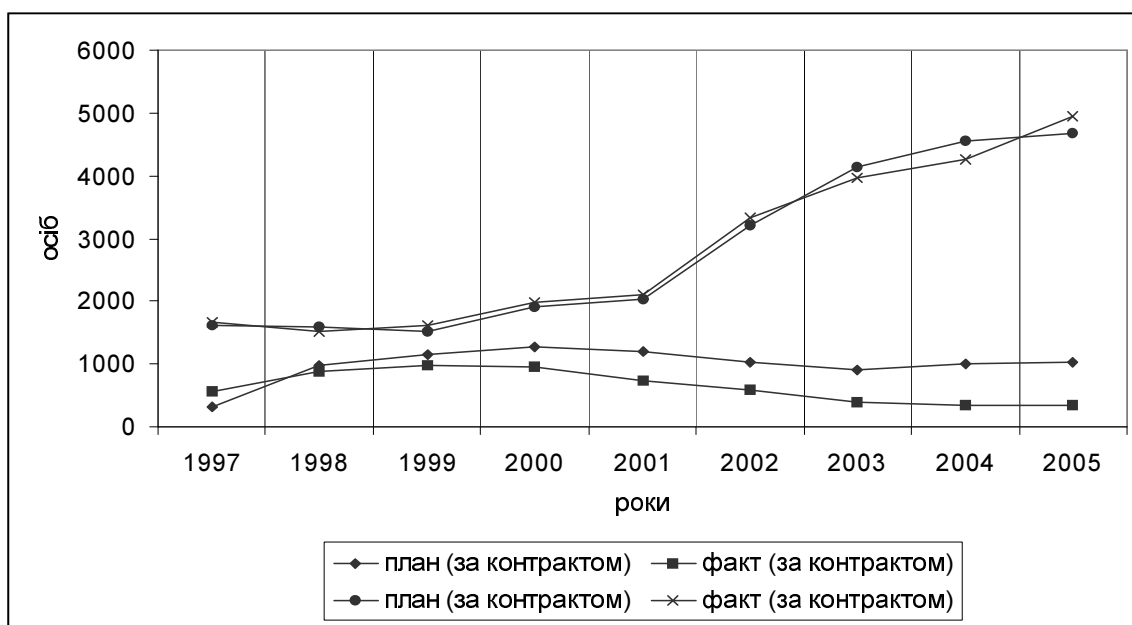

Рис.3. Динаміка кількості прийому студентів до Київського національного університету культури і мистецтв (по роках)

Суб'єктивні інтереси вищих навчальних закладів та їх орієнтація лише на попит споживачів призводять до відкриття вузькопрофільних спеціальностей, зокрема, економіст соціокультурної сфери, юрист соціокультурної сфери та ін. В майбутньому це породжує проблему працевлаштування цих фахівців, що не

відповідає такому стратегічному напрямку реформування змісту навчання вищої освіти, як фундаментальність підготовки фахівців.

Звідси виникає потреба раціонального збалансування інтересів держави, вищих навчальних закладів та споживачів освітніх послуг. Суперечливість цих інтересів зумовлена, з одного боку, обмеженими ресурсами державного бюджету для задоволення потреб суспільства у вищій освіті, а з другого – суб'єктивними інтересами вищих навчальних закладів, зацікавлених в зростанні фінансових надходжень з різних джерел, а також зростаючими потребами споживачів в освітніх послугах. Виходячи з цього, можна визначити основні напрями змін зовнішньоекономічних, загальнодержавних та внутрішньосистемних економічних умов функціонування вищої освіти, що передбачають реформування і самої системи вищої освіти.

У третьому розділі “Основні напрями розвитку системи вищої освіти в контексті трансформаційних процесів економіки України” викладено і обґрунтовано пріоритетні напрями розвитку системи вищої освіти та її завдання відповідно до розвитку економіки України в умовах змін. Запропоновано комплекс державних заходів щодо поліпшення реформування системи вищої освіти України, зокрема системи фінансування як визначального чинника якісної підготовки фахівців вищих навчальних закладів.

Як було зазначено, оцінка діючої системи фінансування вищої освіти свідчить про ряд проблем у цій сфері. Для удосконалення умов фінансування вищої освіти запропоновано комплекс заходів на макроекономічному та мікроекономічному рівнях з урахуванням внутрішніх потенційних можливостей вищих навчальних закладів. Зокрема, з метою більш ефективного використання бюджетних коштів та призупинення втрати інтелектуального потенціалу нації через процеси еміграції, необхідно створити належні економічні умови для використання інтелектуальної праці та зростання попиту на неї; удосконалити систему оплати праці у бюджетній сфері; поліпшити соціальний захист працівників освітньої галузі; удосконалити систему розподілу та використання бюджетних коштів на основі приведення у відповідність обсягів підготовки фахівців потребам сучасного ринку праці; розширити можливості використання додаткових джерел фінансування вищої освіти шляхом залучення бізнес-структур, спонсорської підтримки, меценатства.

Тісний взаємозв'язок та взаємовплив економіки і вищої освіти зумовлює необхідність забезпечувати й підтримувати зусиллями вищої освіти соціально орієнтований ринковий, інноваційний, євроінтеграційний курс економіки України, що й визначає концептуальні напрями розвитку вітчизняної системи вищої освіти (рис.4).

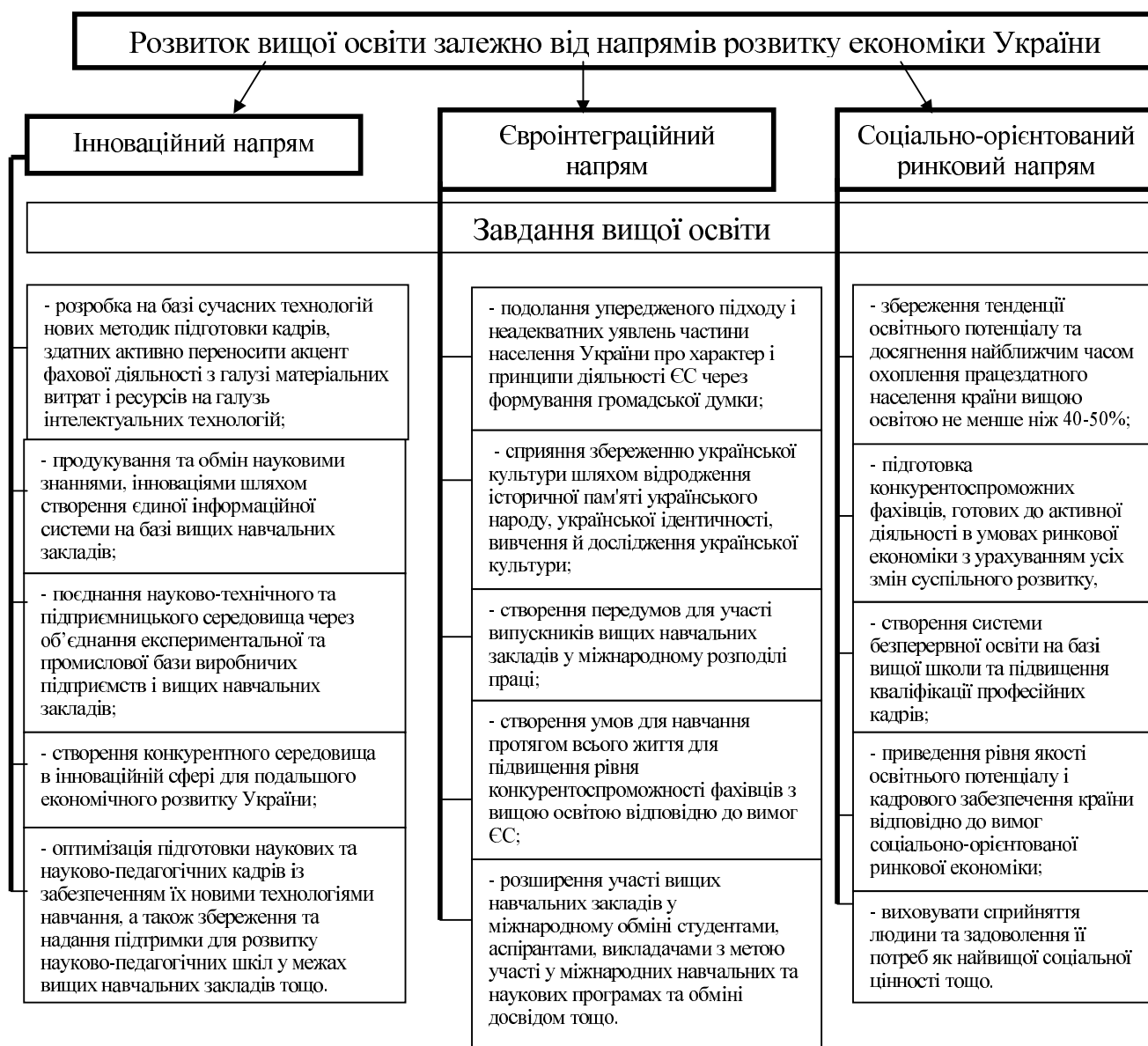

Рис.4. Завдання вищої освіти відповідно до напрямів розвитку економіки України

Вибір Україною таких засад розвитку економіки потребує порушення і вирішення системою вищої освіти певних завдань, зокрема, підтримки євроінтеграційного напрямку розвитку системи вищої освіти, що має забезпечити умови входження нашої країни до єдиного європейського ринкового простору. У напрямі сприяння формуванню інноваційного розвитку економіки – забезпечення виконання науково-дослідних робіт та проектних розробок, підготовки фахівців відповідного профілю тощо. Для підтримки й розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки вища освіта повинна забезпечити рівень якості освітнього потенціалу і кадрового забезпечення країни відповідно до вимог соціально-орієнтованої ринкової економіки тощо.

ВИСНОВКИ

В дисертаційній роботі здійснено теоретико-методологічне обґрунтування змісту і структури економічних умов та їх впливу на процес реформування вищої школи, розроблено пропозиції щодо удосконалення фінансування та підготовки фахівців з вищою освітою з урахуванням сучасних соціально-економічних трансформацій. Результати проведеного дисертаційного дослідження дозволяють зробити наступні висновки та сформулювати рекомендації, які характеризуються науковою новизною і мають теоретико-методологічне і науково-практичне значення:

1. В умовах докорінних змін в Україні постає потреба в реформуванні вітчизняної системи вищої освіти з метою приведення рівня якості освітнього потенціалу і кадрового забезпечення країни у відповідність до вимог соціально-орієнтованої ринкової економіки, здатної забезпечити конкурентоспроможність країни та її економічне зростання. Оскільки соціально-економічна система суспільства та система вищої освіти перебувають у тісному взаємозв'язку, відповідні зміни однієї викликають певні зміни іншої, тому процес адаптації системи вищої освіти до сучасних умов потребує її реформування з урахуванням усіх суспільних змін у країні, що має враховуватися при розробці державних заходів з реформування освіти.

2. У комплексі умов – політичних, правових, національних, культурних, соціальних, економічних, міжнародних, що визначають напрями реформування та розвиток системи вищої освіти, найбільш вагомими є економічні. В роботі з'ясовані та класифіковані економічні умови і фактори, що утворюють економічне середовище системи вищої освіти і визначають необхідність її реформування з метою формування інтелектуального потенціалу суспільства, здатного забезпечити конкуренцію власної економіки, стабілізацію та подальший соціально-економічний розвиток українського суспільства. Економічні умови для вищої освіти класифіковані як зовнішньоекономічні, загальнодержавні та внутрішньосистемні.

3. Виявлено сукупність економічних факторів, під впливом яких формуються економічні умови для системи вищої освіти. Запропонована класифікація економічних факторів функціонування системи вищої освіти полягає у визначенні на макроекономічному, мезоекономічному, мікроекономічному, індивідуальному рівнях їх взаємодію та взаємозв'язок із системою вищої освіти.

4. Комплексний аналіз взаємодії трансформації економіки України та системи вищої освіти засвідчив, що економічні умови реформування системи вищої освіти зазнають впливу не лише глобальних трансформацій, а й політико-правових, соціально-економічних, національно-культурних умов країни. Унаслідок цього, система вищої освіти за останнє десятиліття зазнала суттєвих, як позитивних так і

негативних змін, зокрема збільшення кількості вищих навчальних закладів, обсягів прийому та випуску студентів, введення нових форм і методів навчання у вищих навчальних закладах тощо. На підставі здійсненого аналізу виявлено й основні причини економічних проблем вищої школи, які обумовлені соціально-економічним становищем країни, що характеризується низьким рівнем національного доходу та доходів населення, низькими темпами розвитку виробництва, деформованою структурою видатків державного бюджету, браком дієвих стимулів до розвитку підприємницького середовища, неефективним використанням інтелектуального потенціалу, нераціональним розподілом та використанням державних коштів, призначених на фінансування навчання у вищих навчальних закладах.

5. У комплексі економічних умов, що впливають на реформування вищої освіти, найбільш визначальними є умови фінансування вищих навчальних закладів: залучення бюджетних та позабюджетних коштів у сферу вищої освіти. Позабюджетна діяльність вищих навчальних закладів охоплює досить широкий спектр послуг і є важливим джерелом доходів, оскільки дає змогу зменшити тягар державних бюджетних витрат і покрити необхідні видатки вищих навчальних закладів. Тому, зважаючи на сучасні економічні умови, брак фінансових ресурсів, що призводить до зниження видатків на вищу освіту з державного бюджету, та враховуючи зарубіжний досвід поєднання бюджетних і позабюджетних джерел фінансування вищої освіти, держава повинна утримуватися від жорсткої регламентації фінансово-економічної діяльності вищих навчальних закладів у сфері залучення позабюджетних коштів. Процес реформування системи фінансування вищої освіти на державному та регіональному рівнях має бути спрямований на раціональний розподіл й ефективне використання державних коштів та залучення альтернативних джерел фінансування.

6. На основі емпіричного аналізу архівних даних про фінансування та обсяги підготовки фахівців вищими навчальними закладами культури з'ясовано, що реформування законодавчої бази стосовно фінансування вищої освіти на початковому етапі відіграло позитивну роль у підготовці фахівців з вищою освітою і створило умови для стимулювання надходжень позабюджетних коштів до вищих навчальних закладів. Але пізніше почали виявлятися суперечності та певні негативні тенденції у підготовці фахівців вищими навчальними закладами, зокрема орієнтація вищих навчальних закладів лише на попит освітніх послуг, зростання кількісних і зниження якісних показників підготовки фахівців, перенасичення ринку фахівцями "модних" спеціальностей. Такі негативні тенденції зумовлені суб'єктивними інтересами вищих навчальних закладів, зацікавлених у збільшенні

кількісних показників контингенту студентів, з якими пов'язаний рівень фінансування.

7. Досліджений період розвитку системи вищої освіти в Україні можна охарактеризувати як перехідний від етапу становлення до етапу підвищення якості освітніх послуг, довготривалість якого залежить від розв'язання проблеми фінансування вищої школи. З метою ефективного і раціонального використання державних коштів та розширення джерел їх надходжень, для поліпшення умов фінансування вищої освіти необхідно запровадити певні заходи на макроекономічному та мікроекономічному рівнях, зокрема створення умов для зменшення зовнішніх міграційних процесів населення з вищою освітою, регулювання доходів та посилення соціального захисту цієї категорії населення, залучення бізнес-структур до фінансування вищих навчальних закладів за допомогою системи податкових пільг, благодійництва, меценатства, спонсорства тощо. Розроблені рекомендації щодо удосконалення системи управління якістю підготовки спеціалістів вищими навчальними закладами, які передбачають, зокрема, тендерне розміщення державного замовлення на підготовку фахівців серед вищих навчальних закладів, розробку системи визначення рейтингу та рівня якості підготовки спеціалістів вищими навчальними закладами тощо.

8. На основі цілісної картини соціально-економічних процесів українського суспільства окреслено перспективи, визначено пріоритети реформування та розвитку системи вищої освіти відповідно до соціально орієнтованого ринкового, інноваційного, євроінтеграційного курсу економіки України, що передбачає порушення та вирішення комплексу питань. Євроінтеграційний напрям розвитку системи вищої освіти повинен сприяти створенню умов для входження нашої країни до єдиного європейського простору шляхом підвищення якості підготовки фахівців, узгодження законодавства України в галузі освіти з європейськими стандартами. Інноваційний напрям розвитку системи вищої освіти сприятиме розробці на основі сучасних технологій нових методик підготовки кадрів, здатних змінювати акцент фахової діяльності з галузі матеріальних витрат і ресурсів на галузь інтелектуальних технологій. Для подальшого розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки вища освіта повинна зберігати тенденцію до збільшення освітнього потенціалу населення та підвищення його якості і поліпшення кадрового забезпечення країни.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях

1. Плахотнікова Л.О. Зміна системи фінансування вищої освіти в період формування ринкових відносин в Україні // Формування ринкових відносин в Україні. – Київ. – 2004. – №7-8 (38-39). – С.47-52.

2. Плахотнікова Л.О. Чинники та умови ефективного функціонування системи вищої освіти // Формування ринкових відносин в Україні. – Київ. – 2004. – №12 (43). – С.75-79.
3. Плахотнікова Л.О. Формування ринку освітніх послуг в Україні: стан і проблеми розвитку // Формування ринкових відносин в Україні. – Київ. – 2005. – №5 (48). – С.50-54.

Інші видання

4. Плахотнікова Л.О. Реформування вищої освіти: стан, проблеми і перспективи // Економічні проблеми адаптації та розвитку вищої освіти в умовах ринку: Зб.наук.праць. / відп.ред. Кліяненко Б.Т. – Донецьк: Інститут економіко-правових досліджень НАН України; Алчевськ: ДГМІ. – 2004. – Ч.ІІ. – С.85-92.
5. Плахотнікова Л.О. Вища освіта як фактор соціально-економічного розвитку // Культура і мистецтво в сучасному світі: Наукові записки КНУКіМ. – 2004. – №5. – С.123-131
6. Плахотнікова Л.О. Мікроекономічні фактори функціонування ринку освітніх послуг в Україні // Нові технології навчання: Наук.-метод.зб./ Кол авт. – К.: Наук.-метод.центр вищої освіти. – 2005.– Вип.40. – С.23-31.
7. Плахотнікова Л.О. Трансформація системи вищої освіти в перехідний період економіки України // Теорія і практика перехідного періоду: економіко-правовий, міжнародний, інформаційно-науковий аспекти: Матеріали У Міжнародної науково-практичної конференції (12-15 березня 2003 р.). – Ужгород (Україна) - Сніна (Словаччина): Ужгородський державний інститут інформатики, економіки і права, 2003.– С.72-74.
8. Плахотнікова Л.О. Реформування вищої освіти: стан, проблеми і перспективи // Економічні проблеми адаптації та розвитку вищої освіти в умовах ринку: Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції (30-31 жовтня 2003р.). – Алчевськ: Донбаський гірничо-металургійний інститут, 2003р. – С.20-21.
9. Плахотнікова Л.О. Фінансування вищої освіти в процесі трансформації економіки України // Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку в умовах ринкових перетворень: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (16-17 квітня 2004р.). – Харків: Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна, 2004р. – С.15-16.

АНОТАЦІЯ

Плахотнікова Л.О. Економічні умови реформування вищої освіти в період трансформації економіки України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.09.01 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і

політика. – Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Київ, 2006.

У дисертації досліджуються теоретико-методологічні та прикладні проблеми взаємовпливу трансформації економічної системи та реформування системи вищої освіти. Для досягнення визначеної мети в роботі уточнено термінологічний апарат, зокрема, зміст поняття економічних умов реформування системи вищої освіти як сукупності параметрів, що характеризують якість і спосіб певних економічних відносин для системи і потребують прогресивних перетворень тощо. Запропоновано класифікацію економічних умов та чинників, що становлять економічне середовище системи вищої освіти і впливають на процес його реформування. Здійснено аналіз та визначено особливості впливу економічних умов на процес фінансування та якість підготовки фахівців вищими навчальними закладами. Розроблено рекомендації щодо удосконалення умов фінансування та підвищення якості підготовки фахівців вищими навчальними закладами на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. Запропоновано та обґрунтовано необхідні напрями державної політики щодо зміни економічних умов для подальшого розвитку та реформування вітчизняної системи вищої освіти в сучасних умовах інтеграції та глобалізації.

Ключові слова: економічні умови реформування, економічні фактори, трансформація соціально-економічної системи, система вищої освіти, умови фінансування вищої освіти, якість підготовки фахівців.

АННОТАЦІЯ

Плахотникова Л.А. Экономические условия реформирования высшего образования в период трансформации экономики Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.09.01 – Демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт демографии и социальных исследований НАН Украины, Киев, 2006.

Диссертация посвящена теоретико-методологическим и прикладным проблемам взаимодействия и взаимовлияния трансформации экономической системы и реформирования системы высшего образования. Для достижения поставленной цели в работе уточнен терминологический аппарат, а именно, определено понятие “экономические условия реформирования системы высшего образования” как совокупности параметров, характеризующих качество и способ существования определенных экономических отношений, которые определяют необходимость прогрессивных преобразований, нововведений на основе государственного регулирования внутренних процессов данной системы с

целью ее эффективного функционирования. Определены и классифицированы экономические условия и факторы, образующие экономическую среду системы высшего образования и определяющие необходимость ее реформирования для формирования интеллектуального потенциала общества, способного обеспечить конкуренцию экономики, стабилизацию и дальнейшее социально-экономическое развития украинского общества. Экономические условия для высшего образования классифицированы как: внешнеэкономические, общегосударственные и внутрисистемные. Усовершенствована классификация экономических факторов функционирования системы высшего образования. Они определены на индивидуальном, микроэкономическом, мезоэкономическом и макроэкономическом уровне, с учетом наличия взаимосвязи и взаимодействия между ними.

Осуществлен анализ влияния экономических условий на финансирование и качество подготовки специалистов высшими учебными заведениями, доказано, что реформирование законодательной базы высшей школы на начальном этапе стимулировало поступление внебюджетных средств для высших учебных заведений и сыграло положительную роль в подготовке специалистов с высшим образованием. Но позднее проявились определенные противоречия и негативные тенденции, а именно: ориентация высших учебных заведений только на потребителей образовательных услуг, увеличение количественных и уменьшение качественных показателей подготовки специалистов с высшим образованием, перенасыщение рынка труда специалистами «модных» специальностей, увеличение государственного заказа на специалистов неадекватно рынку труда и т.д. Такие негативные тенденции обусловлены субъективными интересами высших учебных заведений, их заинтересованностью в увеличении количественных показателей контингента студентов, с которыми связан уровень финансирования.

На основе комплексного исследования предложены направления, предусматривающие определенные меры на макроэкономическом и микроэкономическом уровнях для улучшения условий финансирования системы высшего образования с целью эффективного и рационального использования государственных средств и расширения источников финансирования, а именно: создание условий, способствующих уменьшению внешних миграционных процессов населения с высшим образованием, регулирование доходов и усиление социальной защищенности этой категории населения, а также привлечения бизнес-структур к финансированию обучения в высших учебных заведениях с помощью системы налоговых льгот, благотворительности, меценатства, спонсорства и т.д. Разработаны рекомендации по усовершенствованию системы управления качеством подготовки специалистов высшими учебными заведениями,

предусматривающие тендерное размещение государственного заказа на подготовку специалистов среди высших учебных заведений, разработку системы определения рейтинга и уровня качества подготовки специалистов высшими учебными заведениями и т.д.

Предложены концептуальные направления развития системы высшего образования в условиях изменений путем содействия развитию евроинтеграционных, рыночных, инновационных процессов в социально-экономической системе нашего общества.

Ключевые слова: экономические условия реформирования, экономические факторы, трансформация социально-экономической системы, система высшего образования, условия финансирования высшего образования, качество подготовки специалистов.

ANNOTATION

Plakhotnikova Larisa O. Economical terms for higher education reforming within the period of economic transformation in Ukraine. The manuscript.

Dissertation on competing the scientific degree of the candidate of economic sciences by specialty 08.09.01 – Demography, Economic of Labor, Social Economic and Politics. – Institute for Demography and Social Researches os NAS of Ukraine, Kyiv, 2006.

Theoretical, methodological and applied problems of mutual interference between economic system and higher school system reforming have been considered. In order to achieve the determined aims, the conceptual terms of the research have got more precise definition, in particular, the content of the category economic terms for reforming higher education system as a block of parameters, which characterize the quality and the mode of the certain economic relations for the system, and need progressive transformations. The classification of economic terms and factors, which create the economic field of the higher school system and influence the process of its reforming. The analysis has been provided, and the peculiarities of economic factors influence onto the financing and quality of specialists' training at higher educational establishments. The recommendations for improving the terms of financing and quality of specialists' training at higher educational establishments at macroeconomic and microeconomic levels have been worked out. The directions for state policy concerning the economic terms changes for further development and reforming the national higher educational system under the modern conditions of globalization and integration.

Key words: economic terms for reforming, economic factors, transformation of social and economic system, higher school system, terms for higher school financing, quality of specialists' training.

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв Міністерства культури і туризму України

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор
Кравченко Ірина Семенівна,
Інститут підвищення кваліфікації
керівних кадрів Національної академії державного
управління при Президентові України,
заступник директора

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, старший науковий співробітник
Макарова Олена Володимирівна,
Інститут демографії та соціальних досліджень
НАН України, завідувач відділу соціальної політики

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Покрищук Валерій Олександрович,
Науково-дослідний інститут праці і зайнятості населення
Міністерства праці і соціальної політики України та НАН
України, завідувач відділу прогнозування ринку праці та
політики зайнятості населення

Провідна установа: Науково-дослідний економічний інститут Міністерства
економіки України, сектор гуманітарного та
сталого розвитку, м. Київ

Захист відбудеться “05” липня 2006 року о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.247.01 в Інституті демографії та соціальних досліджень НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Автореферат розісланий “__” червня 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Полякова С.В.